

Tutkijan sosiaalinen vastuu puntarissa

■ Veikko Launis

Tutkijan sosiaalisella vastuulla tarkoitetaan vaatimusta, jonka mukaan tutkijan tulee osaltaan vaikuttaa siihen, että tieteellistä informaatiota käytetään eettisten arvojen ja periaatteiden mukaisesti. Sosiaalisen vastuun etiikka etsii vastausta kahteen perustavaan kysymykseen: Milloin ja mistä asioista tutkijalla on vapaus – tai jopa velvollisuus – puhua? Missä rajoissa tutkijalla on velvollisuus yrittää vaikuttaa siihen, miten tutkimuksen tuloksia käytetään?

Sosiaalisen vastuun vaatimukseen voidaan vedota paitsi tutkijayhteisön omissa sisäisissä keskusteluissa myös sen ulkopuolella. Vuonna 2009 tutkijat arvioivat viranomaisten kanssa Italian Abruzzossa esiintyvän vulkaanisen toiminnan laajenemista. Arvion mukaan vaaraa ei ollut, ja asukkaille kerrottiin asiasta. Hetkeä myöhemmin maanjäristys tuhosi L'Aquilan kaupungin ja surmasi satoja ihmisiä. Syyttäjä vaati rangaistusta sekä viranomaisille että tutkijoille. Vastaava keskustelu käytiin Britanniasa 1990-luvun alussa, kun BSE-taudin eli hullun lehmän taudin havaittiin tutkijoiden odotusten vastaisesti siirtyneen eläimistä ihmisiin.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa* (2012) määrittää tiedeyhteisön sisäiset eettiset pelisäännöt eli niin sanotun tutkimusprosessin etiikan. Toinen TENKin ohjeistus *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet* (2009) käsittelee tutkimuskohteen etiikkaa ja pyrkii yhdessä lainsäädännön ja kansainvälisten sopimusten kanssa turvaamaan koehenkilöiden inhimilliset oikeudet. Etiikan päivän 2015 teemaksi valittu ”Hyvä ja

paha tieto” suuntasi huomion erityisesti tutkijoiden yhteiskuntavastuuseen, johon liittyvistä kysymyksistä useat jäivät näiden ohjeistusten ulkopuolelle. Tulisiko tutkijoita ohjeistaa myös sosiaalisen vastuun osalta?

Kysymys tutkijan sosiaalisen vastuun määrittämisestä voi aktualisoitua useasta eri syystä. Ensimmäinen mahdollisuus koskee sinällään laadukkaasti tuotetun tiedon *epävarmuutta* (luotettavuutta). Voidaanko tutkijaa pitää vastuullisena siitä, ettei hänen tuottamansa tieto ilmaise ainoastaan jonkinasteisen todennäköisyyden? Mitä vastuullisuus siinä tapauksessa pitää sisällään? Onko tutkija velvollinen tulkitsemaan tai selventämään antamansa tiedon merkitystä? Mikäli näin on, voidaanko tutkijoita pitää vastuullisina myös tulkintojensa mahdollisista seurauksista?

Viimeksi mainittu kysymys liittyy läheisesti toiseen sosiaalisen vastuun ulottuvuuteen, tiedon *väärinymmärryksen* mahdollisuuteen. Tiedon väärinymmärryksellä voidaan tarkoittaa yhtäältä sitä, että totuudenmukaista mutta asian kannalta vääränlaista tietoa käytetään jonkin ilmiön selittämiseen sekä toisaalta sitä, että sinällään asianmukaisista tutkimustuloksista tehdään vääriä tai liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Jälkimmäiseen väärinymmärryksen lajiin voidaan lukea myös meta-analyysien sivuuttaminen ja ripustautuminen johonkin yksittäiseen poikkeavaan tutkimustulokseen. Tutkija voi pitää velvollisuutenaan puuttua tämänkaltaisiin väärinkäsityksiin silloin, kun se ei edellytä häneltä kohtuuttomia uhrauksia (näihin voidaan lukea myös sosiaalisen median vihapuheelle altistuminen).

Kolmas sosiaalisen vastuun ulottuvuus koskee tutkimustiedon tarkoituksellista (tiedeyhteisön ulkopuolista) *väärinkäyttöä*. Nykyisessä keskustelussa on tuotu esiin erityisesti biotieteiden tutkimuksen tuottaman tiedon potentiaalinen kaksikäyttöisyys: tietoa ja osaamista, joka on tuotettu terveyden ja ympäristön tilan edistämiseen, voidaan käyttää myös väärin tarkoituksiin, kuten sodankäyntiin ja terrorismin tukemiseen. Sosiaalisen vastuun etiikka edellyttää tutkijoilta riittävää ja ajantasaista tietoisuutta kaksoiskäytön mahdollisuuksista sekä niiden ehkäisemiseen soveltuvista keinoista. Vastuu kuuluu kuitenkin samanaikaisesti myös koko tiedeyhteisölle, jonka käsissä on asianmukaisen vastuullisuuskulttuurin luominen. Vastuullisuuskulttuurin varhaisiin edustajiin voidaan lukea saksalainen atomifyysikko Carl Friedrich von Weizsäcker, jonka tokaisun brittien tiedustelu salaa nauhoitti: ”Jos olisimme halunneet Saksan voittavan sodan, olisimme onnistuneet [atomipommin rakentamisessa], täytyy myöntää, ettemme halunneet onnistua.” (Glover, *Ihmisyys*, Like 1999, 124.) Vastuullisuuskulttuurin ylläpitäminen totalitaarisissa olosuhteissa edellyttää kehittyntä moraalitajua.

Neljänneksi kysymys tutkijan sosiaalisesta vastuusta voi realisoitua myös tiedon potentiaaliseen *vahingollisuuteen* liittyvistä syistä. Uusi tieto voi olla vahingollista myös silloin, kun sitä ei aiota käyttää eettisesti tuomittaviin tarkoituksiin. Tupakoinnin haitat samoin kuin infektioautien torjumiseen käytettävät keinot ovat esimerkkejä kysymyksistä, joiden kohdalla osa tutkijoista on voinut kokea tietoa tuottavan tai levittävän tutkijan olevan ikään kuin ”paholaisen asialla”. Tiedon julkituominen on silloin hinnoiteltu eettisesti, eivätkä kaikki ole halunneet hyväksyä tuotetun tiedon moraalisia kustannuksia. Vastustus voi myös kummuta tiedeyhteisön ulkopuolelta. Esimerkiksi Stakesin selvitykset

1990-luvun ”leipäjonoista” olivat Suomen senaattiselle EY-jäsenyysneuvotteluja käyväälle hallitukselle epätoivottuja. Vastaavasti osa kansalaisista on voinut kokea suomalaisen rikollisuuden monikulttuurista luonnetta selvittävät tutkimushankkeet stigmatisoiviksi.

Osa tutkijoita pyrkii välttämään sosiaaliseen vastuuseen liittyviä kysymyksiä. Heidän johdajatuksenaan on, että tutkijan tehtävänä on tuottaa tietoa ja tehdä keksintöjä, mutta niiden käyttöönosta päättäminen on poliitikkojen tai ”yhteiskunnan” vastuulla. Asia on kuitenkin monimutkaisempi. On yleisen ja tieteen edun mukaista, että tutkimustietoa tuotetaan myös yhteiskunnallisista kipupisteistä ja arkaluontoisista asioista. Tutkimusaiheen valinta saattaa vaatia tutkijalta moraalista rohkeutta. Tutkijalla on velvollisuus pyrkiä varmistamaan, ettei hänen aikaansaamansa tutkimustulos loukkaa – välillisestikään – kenenkään oikeuksia eikä ruoki yhteiskunnallista eriarvoisuutta.

Nykyiset eettiset ohjeet ja periaatteet rajoittavat tutkijoiden toimintaa ensisijaisesti tiedon *väärintuottamiseen* liittyvien mahdollisuuksien osalta. Avainkysymys on, tulisiko ohjeistusta ja valvontaa laajentaa sosiaalisen vastuun suuntaan. Yhden vastauksen mukaan parhaiten tässä asiassa neuvoo julkinen keskustelu, johon osallistuminen on osa tutkijoiden etiikkaa. Ilmeistä on, ettei sosiaalisesti vastuullista tiedeyhteisöä voida luoda eikä ylläpitää muotoilemalla kategorisia sääntöjä ja normeja tutkijoiden mekaanisesti noudatettavaksi. Yhtä ilmeistä on, ettei eettisesti vastuullinen tiedeyhteisö ole mahdollinen ilman, että tutkijat pohtivat oman työnsä luonnetta ja merkitystä myös sosiaalisen vastuun näkökulmasta ja tuovat havaitsemansa ongelmakohtat julki.

Kirjoittaja on lääketieteellisen etiikan professori Turun yliopistossa.